

A Study of the Narrative Construction of the *Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni* based on Text World Theory

Zeinab Talaei *

Ph.D. in Persian Language and Literature,
Kharazmi University, Tehran, Iran

Habibollah Abbasi

Professor, Department of Persian Language
and Literature, Kharazmi University,
Tehran, Iran

Abstract

The reading of ancient Persian heritage, and especially historical narratives based on cognitive theories such as Text World Theory is necessary because new scientific approaches provide space for accurate identification and discovery of the hidden layers of texts. In this study, with the analytic-descriptive method, we applied the Text World Theory in the analysis and study of the narrative construction of the first volume of the *Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni* and figured out that the propositions related to character descriptions are more than preposition-related to scene descriptions, also because the deictic sub-worlds are smaller, so the reader does not travel much in the different temporal and spatial spaces in a narrative and thus does not experience and conceptualize the text worlds that differ from the original text world in terms of temporal and spatial variables. Temporal pointers are no more accurate than space pointers. The attitudinal and epistemic sub-worlds are scarce, and one of the reasons for this is the narrator's unchanging viewpoint. *Jowayni* reports narrations more than characters.

* Corresponding Author: talaei.m2012@gmail.com

How to Cite: Talaei, Z. & Abbasi, H. (2023). A Study of the Narrative Construction of the *Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni* based on Text World Theory. *Literary Text Research*, 27(98), 9-34. doi: 10.22054/LTR.2021.57454.3249.

Keywords: Tarikh Jahangooshay-e- Jowayn, Cognitive Linguistics, Text World Theory, Discourse World, Sub-world.

1. Introduction

Ancient Persian texts, especially historical texts, are precious treasures that refer us to the outside world; most research that has been done around these prose texts has been formalistic, and less effort has been made to look at these treasures from the point of view of being able to refer them to the outside world. That is why Shafiei Kadkani considers them to be "dark lights" (Shafiei Kadkani, 1381:15). that they are in our hands and we have not made the necessary efforts to light them because in order to light these lights, in addition to oil, which is lexical and rhetorical knowledge, we also need the fire of insight and new theories.

In this research, we are trying to analyze the historical narratives from the first volume of the Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni from the perspective of the text world theory so that we can reveal its secrets, or, in the interpretation of Shafiei, turn on this light.

Our main issue is how to describe the narratives in the first volume of this work, and to analyze this issue, we should use the text world theory and its elements.

2. Literature Review

Text world theory using cognitive assumptions, and especially the category of cognitive poetics, was proposed by Paul Worth in 1999 in a book called *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse* and by people such as Joanna Gavins in a book entitled *Text World Theory: An Introduction* was developed and expanded by Peter Stockwell in a book titled *Cognitive Poetics*. According to Paul Worth, investigating and identifying the cognitive processes that are the basis of any human communication, such as reading a book, performing a play, and even talking on the phone, etc., is possible through this psychological approach; therefore, the main focus of this theory is on examining human communication processes (Gavins, 2007:6).

The main basis of the text world theory is that humans process and understand discourse through mental representations. Text world theory, which is a linguistic event, by putting the reader and the writer together as the two main participants of the discourse and expanding their mental space, seeks to achieve the worlds of the text and possible worlds through the mental representations of the participants of this discourse. "According to this theory, when humans communicate with each other, they depict the scene, the space, and the world in their minds." (Obergon. et.al, 2001:244). This theory is a discourse framework that is concerned with how a text is constructed and produced and how the content surrounding that text affects its production and acceptance. The theory of the world of the text consists of three conceptual layers: discourse world, text world, and sub-world, and by examining these layers, we will examine the narratives of the Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni based on these three layers.

3. Methodology

Our research method in this article is the analytical-descriptive-documentary method based on the theory of the world of text.

In this article, we intend to explore examples of the Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni narratives based on this theory and show how the mental representations and application of this theory are used in this work. Therefore, in the layers related to the discourse world and the text world, there are two narratives from each historical event, and to avoid repeating the content, it is enough to mention two examples.

But in the sub-world layer, the elements related to this world are examined in the first volume of this work, and at the end of each topic, the frequency of the use of these elements is given.

4. Conclusion

In the investigation of this historical work, two or three narratives from each historical event were considered and analyzed as narrative propositions, out of which narrative and narrative propositions prevailed. The world is the primary text of the Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni in the past tense, and temporal changes do not take place

except in a few cases through the retelling of anecdotes that fit Jowayni's narrative; therefore, the dynamism and movement in the world of the text, which should be shown by continuous verbs, is not expressed in this historical work through the past tense. The limitation of epistemological worlds is the result of the limitation of the author's control over the characters in the narrative.

In *Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni*, due to the small number of worlds included in the reference, the reader does not walk in different time and place spaces in the same narrative, and as a result, he experiences text worlds that are different from the original text world in terms of time and place variables. It does not conceptualize.

Attitudinal and epistemological sub-worlds are less than one volume of *Tarikh Jahangooshay-e- Jowayni*, and one of the reasons for this is the lack of change in the perspective of the narrator. Each narrative is a world of text. Characters are not stable or part of a whole.

By using attitudinal worlds, the author leads the reader to conceptualize the intellectual world of the characters in the story, although due to its historical nature and type of reporting, the use of these worlds is limited in most narratives, which causes a lack of representation of goal, wish, future, and imagination in this work. The sub-worlds are sometimes available to the participants of the discourse and, in some cases, only to the characters of a narrative.

The abundance of attitudinal worlds; on the one hand, shows the frequent and continuous entry of the author into the intellectual world of the narrative characters and, as a result, the reader's conceptualizations of these intellectual worlds, and on the other hand, it shows how the attitudes and beliefs of the characters of this narrative are influenced in the shaping of events.

Attitudinal sub-worlds are more than opinion sub-worlds; therefore, they are all available from the character type, and the reader cannot enter the world switches that result from the original text world.

بررسی ساخت روایی تاریخ جهانگشای جوینی با کاربری نظریه جهان متن

دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

زینب طلائی*

استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

حبیب‌الله عباسی

چکیده

خوانش میراث کهن فارسی و به ویژه روایت‌های تاریخی در پرتو نظریه‌های شناختی مانند نظریه جهان متن، امری بایسته است؛ زیرا رویکردهای علمی جدید، فضایی برای شناخت دقیق و کشف زوایای پنهان متون فراهم می‌کند. در این جستار با روش تحلیلی-توصیفی نظریه جهان متن را در بررسی ساخت روایی جلد نخست تاریخ جهانگشای جوینی به کار بستیم و به این نتیجه رسیدیم که فراوانی گزاره‌های توصیف شخصیت‌ها نسبت به گزاره‌های توصیف صحنه‌ها بیشتر است. همچنین به علت کم بودن جهان‌های زیرشمول اشاره‌ای، خواننده چندان در فضاهای زمانی و مکانی متفاوت در یک روایت سیر نمی‌کند. جهان‌های متنی را که به لحاظ متغیرهای زمانی و مکانی از جهان متن اولیه متمایزند، تجربه و مفهوم‌سازی نمی‌کند و در نهایت اشاره‌گرهای زمانی نسبت به اشاره‌گرهای مکانی در این متن دقیق‌تر نیست. جهان‌های زیرشمول نگرشی و معرفت‌شناختی به دلیل عدم تغییر زاویه دید توسط راوی در تاریخ جهانگشای کم است و بیشتر روایت‌ها از زبان جوینی گزارش می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تاریخ جهانگشای جوینی، زبان‌شناسی شناختی، نظریه جهان متن، جهان گفتمان، جهان زیرشمول.

مقدمه

متون کهن فارسی به ویژه متون تاریخی گنجینه‌های گرانبهایی‌اند که ما را به جهان بیرون ارجاع می‌دهند؛ در حالی که اغلب تحقیقاتی که پیرامون این متون مثنوی انجام شده، فقه‌اللغوی یا فرمالیستی بوده و کمتر تلاش شده از منظری به این گنجینه‌ها نگریسته شود که بتوان آن‌ها را به جهان بیرون ارجاع داد؛ از همین روست که شفیع کدکنی آن‌ها را «چراغ‌های خاموشی» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۱: ۱۵) می‌داند که در دستان ما قرار دارند و ما در روشن شدن آن‌ها جد و جهد لازم را مبذول نکرده‌ایم؛ زیرا برای روشن شدن این چراغ‌ها علاوه بر روغن که همان دانش لغوی و بلاغی است، نیازمند آتش بینش و نظریه‌های جدید نیز هستیم.

در این جستار درصدد هستیم روایت‌های تاریخی از جلد نخست تاریخ جهانگشای جوینی را از منظر نظریه جهان متن واکاویم تا بتوانیم زوایا و خبایای آن را آشکار کرده و یا به تعبیر شفیع کدکنی این چراغ را روشن کنیم. مسئله اصلی ما این است که توصیف روایت‌ها در جلد نخست این اثر چگونه است و برای تحلیل همین مسئله از نظریه جهان متن و عناصر آن بهره ببریم.

۱. پیشینه پژوهش

درباره بررسی روایت‌های تاریخ جهانگشای بر اساس مؤلفه‌های جهان متن تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. در این میان پژوهش‌هایی درباره نظریه جهان متن انجام شده که به برخی از آن‌ها که با موضوع این جستار مرتبط هستند، اشاره می‌کنیم. در مقاله‌هایی همچون «بررسی عناصر جهان متن بر اساس رویکرد بوطیق‌شناسی» (۱۳۹۳) و «خوانش شعر «حکایت» اثر احمد شاملو با رویکرد شعرشناسی شناختی» (۱۳۹۱) و «شناخت جهان متن رباعیات خیام بر اساس نگاشت نظام با رویکرد شعرشناسی شناختی» (۱۳۹۱) لایلا صادقی، «کاربرد نظریه جهان متن در شناسایی عناصر سازنده متن روایی داستان شازده احتجاب؛ بر مبنای رویکرد شعرشناسی شناختی» (۱۳۹۳) ارسلان گلفام و نیز کتاب‌های

«بوطیقای شناختی»^۱ (۱۳۹۶) از استاک‌ول^۲ ترجمه شده توسط گلشنی و «درآمدی بر شعرشناسی شناختی» (۱۳۹۳) از استاک‌ول ترجمه صادقی، جهان متن را بررسی کرده‌اند.

۲. روش پژوهش و قلمروی آن

روش پژوهش ما در این مقاله، روش تحلیلی-توصیفی-اسنادی و بر مبنای نظریه جهان متن است. ما برآنیم تا در این مقاله نمونه‌هایی از روایت‌های تاریخ جهانگشای را بر اساس این نظریه بکاویم و چگونگی بازنمایی‌های ذهنی و کاربرد این نظریه را در این اثر نشان دهیم؛ از این رو، در لایه‌های مربوط به جهان گفتمان و جهان متن از هر ماجرای تاریخی دو روایت را مورد بررسی قرار می‌دهیم و برای پرهیز از تکرار مطالب به ذکر دو مثال اکتفا می‌شود؛ در لایه جهان زیرشمول، عناصر مربوط به این جهان در جلد نخست این اثر بررسی و در پایان هر مبحث بسامدی از کاربرد این عناصر داده می‌شود.

۳. بحث و بررسی

نظریه جهان متن با بهره‌گیری از فرضیات شناختی و به خصوص مقوله شعرشناسی شناختی در سال ۱۹۹۹ میلادی توسط ورث^۳ در کتابی به نام «جهان‌های متن: بازنمود فضای مفهومی در گفتمان»^۴ مطرح شد و توسط افرادی همچون گاوینز^۵ در کتابی با عنوان «مقدمه‌ای بر نظریه جهان متن»^۶ و استاک‌ول در کتابی با عنوان «بوطیقای شناختی» بسط و گسترش یافت. به اعتقاد ورث، بررسی و شناسایی فرآیندهای شناختی‌ای که زمینه‌ساز هرگونه ارتباط انسانی از قبیل خواندن یک کتاب، اجرای یک نمایشنامه و حتی مکالمه تلفنی و... هستند از طریق این رویکرد روان‌شناختی امکان‌پذیر است؛ بنابراین، تمرکز اصلی این نظریه روی بررسی فرآیندهای ارتباطی انسان است (Gavins, 2007: 6).

تکیه اصلی نظریه جهان متن بر این است که انسان گفتمان را از طریق بازنمودهای ذهنی، پردازش و درک می‌کند. جهان متن که یک رویداد زبانی است با کنار هم قرار

1. Cognitive Poetics

2. Stockwell, P.

3. Werth, P.

4. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse

5. Gavins, J.

6. Text World Theory: an introduction

دادن خواننده و نویسنده به‌عنوان دو مشارک اصلی گفتمان و بسط فضای ذهنی آنان در پی دستیابی به جهان‌های متن و جهان‌های ممکن از طریق بازنمودهای ذهنی مشارکان این گفتمان است. «بر اساس این نظریه، انسان‌ها وقتی با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند، صحنه، فضا و جهان را در ذهن خود به تصویر می‌کشند» (Obergon et al., 2009: 244). این نظریه یک چهارچوب گفتمانی است که هم چگونگی ساخته شدن و تولید یک متن و وجه همت آن است و هم به چگونگی تأثیر مفاد و محتوای پیرامون آن متن بر تولید و پذیرش آن می‌پردازد.

نظریه جهان متن از سه لایه مفهومی جهان گفتمان^۱، جهان متن^۲ و جهان زیرشمول^۳ تشکیل شده است که در ادامه با بررسی این لایه‌ها به بررسی روایت‌های تاریخ جهانگشای بر اساس این لایه‌های سه‌گانه می‌پردازیم.

۳-۱. جهان گفتمان

«جهان گفتمان» به عنوان محیطی بلافصل در تولید و درک گفتمان به بررسی ارتباط زبانی و ذهنی در یک گفتمان می‌پردازد و شامل مشارکان گفتمان است که با دانش پیش‌زمینه‌ای خود و نیز بافت مورد اشاره، مفهومی‌سازی و درک گفتمان را منجر می‌شوند. «مشارکان گفتمان گاهی در یک بافت فیزیکی همسان به لحاظ زمان و مکان و گاهی نیز در یک بافت ناهمسان قرار دارند، اما حضور هر دو طرف در جهان گفتمان به صورت هدفمند است» (Gavins, 2003: 130). جهان گفتمان در واقع شامل تمام دانش‌های شخصی، زیستی و فرهنگی مشارکان است و به دلیل گستردگی این دایره، ورث محدودیت متن‌مداری را برای فرآیند پردازش در نظر می‌گیرد؛ به عبارت دیگر، متن تنها از اطلاعات و دانشی کمک می‌گیرد که به دریافت گفتمان مورد نظر کمک می‌کند.

عناصر تشکیل‌دهنده لایه جهان گفتمان شامل انتظارات و محدودیت‌های حاکم بر محاوره و دانش فردی و اجتماعی است که در مفهوم‌سازی و به‌کارگیری زبان تأثیرگذار است (Gavins, 2007: 9). در ادامه به بررسی این لایه از نظریه جهان متن در روایت‌هایی از جلد نخست تاریخ جهان‌گشای می‌پردازیم:

-
1. Discourse world
 2. Text World
 3. Sub worlds

«چون پسر را دیده است که با سیورغامیشی از حضرت باتو، املاک و اسباب پدرش بدو مفوض فرموده‌اند، روی به نزدیک پسر نهاده است و گفته: اگر تو پدر خود را بینی بازشناسی. پسر گفته است: من شیرخواره بودم که از پدر بازماندم، بازشناسم؛ اما غلامی هست او را بدانند. غلام را حاضر کرده است. علامات که بر اعضای او بوده است، چون بدید تصدیق کرده است و خبر او فاش شده» (جوینی، ۱۳۸۵: ۶۹).

در تاریخ جهانگشای جوینی به دلیل روایت در زمان گذشته توسط جوینی، جهان گفتمانی که در نتیجه مشارکت چند نفر به عنوان مشارکان گفتمان تشکیل شود، کمتر دیده می‌شود. اغلب عبارات و جملات کوتاه هستند. این گفت و گویی است که میان تیمور ملک، پسر و غلام به عنوان مشارکان گفتمان صورت گرفته است و جهان گفتمان آن هم شناختن یک فرد است. ادامه گفت و گو اطلاعات چندانی از فرد و غلام و پسر در اختیار مخاطب قرار نمی‌دهد. جهان متن دیگری با تغییر در زمان در دل این جهان گفتمان با حضور تیمور ملک و غلام به عنوان مشارکان گفتمان صورت می‌پذیرد و چون اطلاعات مخاطب از آن‌ها محدود به آن چیزی است که مشارکان در اختیار مخاطب قرار می‌دهند؛ از این رو، شناختی درباره فرد صورت نمی‌گیرد.

در این جهان گفتمان، چون راوی بیشتر از شخصیت‌ها می‌داند، کانونی‌شدگی در روایت صورت نمی‌پذیرد. در سطح گفتمان حضور هر دو در یک زمان و مکان بوده و ارتباط بین مشارکان به صورت چهره به چهره است، اما در جهان متن درونه‌گیری شده فقط تیمور ملک و غلامی که اطلاعاتی نسبت به او نداریم، در یک زمان وجود دارد. در روایت دیگری آمده است:

«و بلا بیتکچی را نیز حاضر کردند، از ابتدا تا انتها در مواجهه ایدی قوت سخن‌ها تقریر کرد. از غایت تعجب گفت: تو بلایی چون بلا بود. گفت: آری. او نیز معترف شد و بندها بازگشادند و دورتر بنشانند و بیلکافتی نیز بعد مکابدت انواع مطالبه تصدیق کرد و اقرار آورد و دو سه دیگر که مانده بودند هر یک را جدا جدا سؤال کردند و بعد از تجرع کؤوس ناخوشگوار از خشنات خشبات تثار آنچه در سینه نهان داشتند، قذف کردند و اظهار» (همان: ۳۶).

محیط بلافصل این روایت اطلاعاتی پیرامون دو شخصیت این روایت؛ یعنی بلابیتکچی و بیلکافتی و شکنجه آن‌ها را به دست می‌دهد و جهان‌گفتمان آن به‌طور خاص بین محیط مکانی و زمانی نویسنده و خواننده آن تقسیم شده است. تنها دسترسی خواننده به مشارک خود از طریق متن نوشتاری است؛ به عبارت دیگر، محیط بلافصل مادی و فیزیکی گفتمان به لحاظ اهمیت ثانوی به عناصر متنی تبدیل می‌شود که نقطه اصلی ارتباط بین مشارکان است. روایت گذشته‌نگر جوینی از حوادث باعث می‌شود خواننده وارد جهان‌گفتمان موجود در متن نشود در نتیجه مفهومی‌سازی فضاها با زمان و مکان‌های متغیر برای مخاطب به‌عنوان مشارک گفتمان صورت نگیرد. با وجود اینکه جهان‌گفتمان در این روایت از طریق مکالمه رو در رو صورت می‌گیرد، اما به دلیل روایت گذشته‌نگر آن برای مشارکان قابل دسترسی نیست و اطلاعات پیرامون محیط بلافصل گفتمان در دسترس مشارکان گفتمان قرار نمی‌گیرد. مخاطب به دلیل اینکه با این شخصیت‌ها در دو سطح متفاوت هستند، امکان ورود به این جهان‌های متن را ندارد.

۲-۳. جهان متن

لایه مفهومی دیگر نظریه جهان متن، لایه جهان متن است. در نظریه جهان متن از طریق ارتباطی که در جهان‌گفتمان میان نویسنده و مخاطب برقرار می‌شود، نشانه‌های زبانی بسیاری شکل می‌گیرد که خود می‌تواند باعث شکل‌گیری زمینه مشترک دانش یا همان جهان‌گفتمان باشد. ورث بر این باور است که میان «جهان متن» و «جهان‌گفتمان» تفاوت وجود دارد؛ زیرا «جهان‌گفتمانم بافتی است که از ارتباط تقریباً یکسان در زمان و مکان میان دو مشارک شکل می‌گیرد در حالی که «جهان متن» بازنمایی ذهنی است که «گفتمان» پایه و اساس آن است و شامل شخصیت‌ها و دیگر پدیده‌هاست (Werth, 1999: 77). در لایه جهان متن به‌عنوان لایه اصلی تشکیل جهان‌گفتمان، فقط به اطلاعاتی که لازمه تشکیل بافت داستانی است، پرداخته می‌شود. در تعریف جهان متن گفته‌اند: «مفهوم‌سازی و درک بازنمایی‌های ذهنی انسان از موقعیت‌های تجربه شده از طریق طرح‌واره‌ها و چگونگی شکل‌گیری و به‌کارگیری این مفهوم‌سازی‌ها، جهان متن نامیده می‌شود» (Gavins, 2007: 2).

ویژگی‌ها و جزئیات مشخصی وجود دارند که این جهان‌های متن را شکل می‌دهند که از آن‌ها می‌توان عناصر جهان‌ساز^۱ و گزاره‌های نقش‌گستر^۲ را نام برد. عناصر جهان‌ساز لازمه تشکیل پس‌زمینه در مقابل رخدادهای پیش‌زمینه هستند و هدف آن‌ها تشخیص و تمایز مرزهای زمانی و مکانی است. زمان، مکان، شخصیت‌ها و اشیاء، عناصر جهان‌سازند. گاوینز^۳ عناصر جهان‌ساز را چنین تعریف می‌کند: «ما در ارتباطات روزمره خود به‌طور مرتب طیف وسیعی از اصطلاحاتی را می‌سازیم که اصول تجسم‌یافته ادراکی ما را بیان می‌کنند و ما را قادر می‌سازند تا تجربیاتمان از جهان را با دیگران در میان بنهیم. این اصطلاحات ساختمان اساسی بازنمایی‌های ذهنی ما را از گفتمان شکل می‌دهند. در اصطلاح نظریه جهان متن این‌ها به‌عنوان عناصر جهان‌ساز شناخته می‌شوند» (Ibid: 36).

در جدول (۱) به جزئیات بیشتری در خصوص عناصر جهان‌ساز اشاره شده است.

جدول ۱. عناصر جهان‌ساز

عناصر جهان‌ساز	
زمان	زمان صرفی فعل، نظام وجهی فعل‌ها، قیده‌های زمانی، بندهای قیدی
مکان	قیده‌های مکانی، بندهای مکانی، گروه‌های اسمی مکانی خاص
شخصیت‌ها و اشیاء	گروه‌های اسمی، ضمیرها

گزاره‌های نقش‌گستر، ایستایی را از متن دور می‌کند و باعث حرکت روایت می‌شود و شامل فعل‌هایی است که شخصیت‌ها در مقابل یکدیگر و در برابر اشیای پیرامونشان در صحنه‌ای توصیف کرده و یا بحثی را مطرح می‌کنند و در نتیجه باعث ساخته شدن حالت‌ها، کنش‌ها، رویدادها و فرآیندها و هر استدلال و اسناد مرتبط با اشیاء و شخصیت‌ها در جهان متن می‌شوند (Gavins, 2007: 132).

استاک‌ول اقسام نقش‌گسترها را روایی، توصیفی، گفتمانی و دستوری می‌داند و هر کدام را دارای نوعی کارکرد، کارگفت و اسناد خاصی می‌داند (Stockwell, 2002: 138). در جدول (۲) موارد مورد اشاره ارائه شده است.

1. world-building components
2. Function - advancing prepositions
3. Gavins, J.

جدول ۲. نقش گسترها

نوع متن	نوع اسناد	کارکرد	کارگفت
روایی	کنشی	پیرنگ گستر	گزارش، برشمردن
توصیفی	--	--	--
صحنه	حالت	صحنه گستر	توصیف صحنه
شخص	حالت، وصفی	شخص گستر	توصیف شخصیت
روال عادی	عادت	عادت گستر	توصیف عادت
گفتمانی	ربطی	موضوع گستر	فرض، نتیجه
دستوری	امری	هدف گستر	درخواست، فرمان

در ادامه به بررسی این عناصر در روایت‌های جوینی می‌پردازیم:

«و از تراکمه آن مواضع، دلیلی که بر طرق و راه‌ها وقوفی تمام داشت، لشکر را بر راهی که ممر نبود، بیرون برد و آن راه را از آن وقت باز، راه خانی گویند؛ و در شهور سنهٔ تسع و اربعین ستمایه و [۶۴۹] وقت توجه به حضرت منکوقا آن در مصاحبت امیرارغون گذر بر آن راه بود؛ و در مقدمه، طایر بهادر می‌رفت چون به کنار نور رسیدند، به باغ‌های کرار، در شب درخت‌ها انداختند و نردبان‌ها ساختند و پیش اسبان باز گرفتند و آهسته آهسته می‌رفتند و دیده‌بان سور بر آنکه این جماعت کاروانیان اند» (جوینی، ۱۳۸۵: ۷۳).

عناصر جهان‌ساز در نمونهٔ اخیر در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول ۳. عناصر جهان‌ساز

عناصر جهان‌ساز	
زمان	از آن وقت باز، شهور، سنه، تسع و اربعین و ستمایه، وقت، شب
مکان	آن مواضع، طرق، راه‌ها، راه خانی، حضرت، راه، مقدمه، کنار، نور، باغ‌های کرار، سور
شخصیت‌ها و اشیاء	تراکمه، دلیلی، لشکر، منکوقا آن، امیرارغون، طایر بهادر، درخت‌ها، نردبان، اسبان، دیده‌بان، این جماعت، کاروانیان

جهان‌متن ایجاد شده در این روایت را به صورت تجزیهٔ عناصر جهان‌ساز می‌توان مشاهده کرد. ساخت روایی این جهان‌متن با بهره‌گیری از نشانه‌های مکانی، زمانی و شخصیت‌ها و اشیائی که فضای روایت را می‌سازند، شکل می‌گیرد. تغییر در مکان جغرافیایی در این جهان‌متن دیده نمی‌شود، اما تغییر در زمان این جهان‌متن باعث بازنمایی ذهنی متفاوتی در

مخاطب می‌شود. از آنجا که هر چقدر زمان و مکان‌های روایت شده به مشارکان گفت‌وگو نزدیک‌تر باشد، شناخت آن‌ها و در نتیجه درک و بازنمایی ذهنی آن‌ها به جهان متن خواننده نزدیک‌تر است، اما مکان‌های ذکر شده در این روایت به جهان متن خواننده نزدیک نیستند و در آن‌ها نشانی از ترتیب و اثرها برای اشاره به مکان نزدیک خواننده نیست در نتیجه باز نمود ذهنی مخاطب هم دارای برجستگی نیست.

از آنجا که در متون ارتباطی نوشتاری به دلیل کانونی بودن تمرکز بر متن، نشانه‌های ادراکی همچون گفت‌وگوی چهره به چهره نیست؛ بنابراین، بازنمایی ذهنی خواننده به عنوان یکی از مشارکان اصلی گفت‌وگو از مکان جغرافیایی و داشتن قاب‌هایی در ذهن خود نسبت به توصیفات راوی باعث ایجاد طرح‌واره‌هایی می‌شود که به درک بیشتر این روایت و جهان متن می‌انجامد و هنگام دیدن این توصیفات قادر به درک آن‌ها در ذهن خود خواهد بود. به عبارت دیگر، با وجود داشتن یا نداشتن اطلاعات نسبت به مکان‌های ذکر شده در این روایت، با توجه دانش پس‌زمینه‌ای خود و نیز ترکیب این اطلاعات جهان‌ساز، شروع به ساختن تصویری ذهنی از این روایت می‌کند. در برخی از روایت‌ها نوع عبارات اشاره‌ای مکانی نسبت به زمانی بیشتر است و در برخی دیگر برتری با عبارات اشاره‌ای زمانی است. در این روایت زمان دقیق مشخص شده است و زمان و نمود افعال که بیشتر از نوع گذشته و استمراری است، جهان متن را به لحاظ زمانی محدود به زمان گذشته می‌کند و بازنمایی ذهنی مشارکان گفت‌وگو نیز در همین زمان است. پویایی در مکان در این عبارت به واسطه افعال حرکتی نشان داده می‌شود.

در جای دیگر ساخت روایت با تغییر در عناصر جهان‌ساز زمانی و مکانی شکل می‌گیرد:

«چندی شبی در خانه خفته بود، از روزن شکل دختری نزول کرد و او را بیدار کرد. او از ترس خود را در خواب ساخت. و شب دوم هم بر این جمله تا شب سیم، بعدما که وزیر او را دلالت کرده بود با آن دختر برفت تا به کوهی که آن را آفتاغ می‌گویند، و تا به وقت تابشیر صبح میان ایشان مکالمت بود، و تا مدت هفت سال و شش ماه و بیست و دو روز، هر شب باز آمدی و سخن می‌گفتند» (جوینی، ۱۳۸۵: ۵۶).

عناصر جهان‌ساز در نمونه اخیر در جدول (۴) ارائه شده است.

جدول ۴. عناصر جهان‌ساز

عناصر جهان‌ساز	
زمان	شبی، شب دوم، شب سوم، تابشیر، صبح، هفت سال، شش ماه، بیست و دو روز، شب
مکان	خانه، روزن، کوهی آفتاغ
شخصیت‌ها و اشیاء	دختری، وزیر، دختر

در ادامه به بررسی گزاره‌های نقش‌گستر و کارکرد هر کدام از آن‌ها در توصیفات و روایت‌های جوینی می‌پردازیم:

«چون روز سیم که مهره‌باز بی مهر سیاه‌دل کبود چهر، آینه سخت رویی را در روی کشید، بیشتر مغولان به اندرون شهر درآمدند و مردمان و عورات را صد صد به شمار در صحبت مغولان به صحرا می‌راندند؛ مگر قاضی و شیخ‌الاسلام را با قومی که بدیشان تعلق داشت و در جوار ایشان بودند از خروج معاف داشتند» (جوینی، ۱۳۸۵: ۸۸).

عناصر نقش‌گستر در نمونه اخیر در جدول (۵) ارائه شده است.

جدول ۵. نقش‌گسترها

جمله	نوع متن	نوع اسناد	کارکرد	کارگفت
چون روز سیم که مهره‌باز بی مهر سیاه‌دل کبود چهر، آینه سخت رویی را در روی کشید	روال عادی و توصیفی	عادتی حالت	عادت‌گستر صحنه‌گستر	توصیف عادت و صحنه
بیشتر مغولان به اندرون شهر درآمدند	روایی	کنشی	پیرنگ‌گستر	گزارش
مردمان و عورات را صد صد به شمار در صحبت مغولان به صحرا می‌راندند	روایی	کنشی	پیرنگ‌گستر	گزارش
قاضی را با قومی که بدیشان تعلق داشت...	روایی	کنشی	پیرنگ‌گستر	گزارش

در جای دیگری می‌نویسد:

«و چون شاه افلاک به زیر کره خاک فروشد، مغولان از شهر بیرون آمدند و اهالی حصار در هراس و بیم بادل‌های به‌دو نیم، نه روی قرار و نه پشت فرار. الب‌خان مردی کرد و جانبازی و با هزار مرد دل از جان بر گرفته، از حصار بیرون آمد و در میان لشکر زد و با سلطان پیوست» (جوینی، ۱۳۸۵: ۸۹).

عناصر نقش گستر در نمونه اخیر در جدول (۶) ارائه شده است.

جدول ۶. نقش گسترها

جمله	نوع متن	نوع اسناد	کارکرد	کارگفت
و چون شاه افلاک به زیر کره خاک فروشد	روال عادی و توصیفی	عادتی حالت	عادت گستر صحنه گستر	توصیف عادت توصیف صحنه
مغولان از شهر بیرون آمدند	روایی	کنشی	پیرنگ گستر	گزارش
و اهالی حصار در هراس و بیم بادل‌های به دونیم، نه روی قرار و نه پشت فرار.	روایی و توصیفی	کنشی حالت	پیرنگ گستر شخص گستر	گزارش توصیف اشخاص
الب‌خان مردی کرد و جانبازی و با هزار مرد دل از جان برگرفته	شخص	حالت وصفی	شخص گستر	توصیف شخصیت
از حصار بیرون آمد	روایی	کنشی	پیرنگ گستر	گزارش
و در میان لشکر زد	روایی	کنشی	پیرنگ گستر	گزارش
و با سلطان پیوست	روایی	کنشی	پیرنگ گستر	گزارش

در این بند از روایت، گزاره‌های نقش گستر با هدف پیشبرد روایت و با بررسی کارکرد هر کدام از آن‌ها در ایجاد جهان متن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این روایت‌ها، گزاره‌های نقش گستر بیشتر از همه در خدمت ساخت و گسترش پیرنگ هستند و نوع متن آن‌ها بیشتر روایی و اسناد آن‌ها از نوع انجام کنشی است. در مواردی هم به توصیف شخصیت‌ها و صحنه می‌پردازد. استفاده زیاد از متون روایی و کنشی باعث پویایی در روایت‌ها می‌شود.

در این میان یک جهان متن خرد با توصیف آلب‌خان درونه‌گیری می‌شود که به توصیف شخصیت می‌پردازد. این امر نشان می‌دهد که جهان متن کلانی در این روایت‌ها وجود دارد که درونه‌گیری جهان‌های متن خرد که با توصیف شخصیت‌ها همراه است، باعث از بین رفتن تمایز میان جهان‌های خرد و کلان متن می‌شود. استفاده از بعضی عبارات همچون «مهره‌باز بی‌مهر سیاه‌دل کبود چهر، آینه سخت رویی را در روی کشید» و «چون شاه افلاک به زیر کره خاک فروشد» در این روایت‌های که توصیفی است و دارای کارکردی صحنه گستر و کارگفت توصیف صحنه است، از یک سو، نشان از تکرارپذیری این کنش دارد و از دیگر سو، روایی است. از یک طرف توصیفی است؛ زیرا به بیان عادت همیشگی اشاره داشته و

ویژگی تکرارپذیری را در خود دارد و از طرف دیگر روایی است؛ زیرا به روایت یک رخداد می‌پردازد و تلفیق این دو در یکدیگر و بازسازی فضاهای ذهنی خواننده یاری می‌رساند. برای بررسی گزاره‌های نقش‌گستر از ماجراهای متعدد در کتاب تاریخ جهانگشا چند روایت متفاوت از هر ماجرای تاریخی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت. به‌طور کلب می‌توان گفت بجز قسمت‌های مربوط به مقدمه کتاب در اغلب روایت‌های بررسی شده در این جلد از تاریخ جهانگشای جوینی به دلیل تاریخی بودن آن‌ها و تلاش نویسنده برای ثبت وقایع در قالب جملات کوتاه، توجه به شخصیت‌ها و اشیا به عنوان دیگر عناصر جهان‌ساز کمتر دیده می‌شود و در نتیجه، این روایت‌ها شخصیت‌محور نیست و تلاش نویسنده برای ایجاد و گسترش پیرنگ از طریق ساخت روایی است.

۳-۳. جهان‌های زیرشمول (فرعی)

لایه سوم نظریه جهان متن را جهان‌های زیرشمول یا جهان‌های فرعی تشکیل می‌دهند. شکل‌گیری مرزهای جهان متن براساس عناصر جهان‌ساز منجر به ایجاد مرزهای جهان گفتمان می‌شود و در پی آن، دیگر لایه مفهومی نظریه جهان متن که جهان‌های زیرشمول یا فرعی نام دارند، شکل می‌گیرد (Werth, 1999: 224-230).

در واقع این جهان‌ها به دلیل حرکت از زمان و مکان جهان متن اولیه با قرار دادن خواننده در موقعیت‌های متفاوتی باعث ایجاد جهان‌های بالقوه‌ای می‌شود که با متغیرهای جهان متن اولیه تفاوت دارد. ساخت یک روایت داستانی و پویایی و حرکت آن به سمت جلو در گرو گزاره‌های نقش‌گستر و عناصر جهان‌ساز است، اما مفاهیم و اندیشه‌های حاکم بر متن در سایه نوع جهان گفتمان و جهان‌های زیرشمول شکل می‌گیرد. این جهان‌های زیرشمول در نتیجه نقش عناصر جهان‌ساز در ایجاد لایه‌های جهان متن شکل می‌گیرند و خود به سه دسته اشاره‌ای، نگرشی و معرفت‌شناختی تقسیم می‌شوند.

۳-۳-۱. جهان‌های زیر شمول اشاره‌ای^۱

جهان‌های زیرشمول اشاره‌ای، در نتیجه اشاره مشارکان گفتمان از زمان، مکان و آبه‌های جهان متن به زمان، مکان و آبه‌های دیگری شکل می‌گیرند. چنین اشاره‌هایی در

1. Deictic sub worlds

روایت‌های داستانی، اغلب با گریز زدن‌های مکرر به گذشته و آینده صورت می‌پذیرد. این تغییرات هم در زمان و هم در مکان صورت می‌گیرد. در این میان آن چیزی که باعث درک مفهوم مکانی جهان متن می‌شود، جهان زیرشمول عبارات اشاره‌ای است و شامل اسامی مکان، قیده‌های مکان مانند اینجا و آنجا، صفات اشاره‌ای مانند این و آن و افعال حرکتی مانند آمدن و رفتن است. ارجاع به محیط پیرامون از طریق این عبارات اشاره‌ای صورت می‌گیرد. عباراتی همچون من، اینجا و اکنون نقطه صفر ارجاعی هستند و هر کدام مشارکان یک گفتمان با قرار گرفتن در این نقطه صفر ارجاعی باعث ایجاد جهان متن جدیدی می‌شوند (Obregón, 2009: 244).

«چند روز بر این جمله باشد تا چون از صید چیزی نماند؛ مگر یکان و دوگان مجروح و مهزول، پیران و سالخورده‌گان بر سبیل ضراعت پیش خان آیند و دعا گویند و بر ابقای بقایای حیوانات شفاعت کنند تا از موضعی که به آب و علف نزدیک‌تر باشد راه دهند و تمامت شکاری را که انداخته باشند، جمع کنند و اگر شمار و حصر وعد انواع حیوانات ممکن نشود، بر شمار سباع و گوران اختصار نمایند. دوستی حکایت گفت که در عهد دولت قآن بر این شیوه، زمستانی شکار کردند. قآن بر سبیل نظاره و تفرج بر بالای پشته‌ای نشسته بود؛ حیوانات از هر صنفی روی به تختگاه او نهادند و در زیر پشته بانگ و فریاد بر مثال دادخواهان برآوردند. قآن بفرمود تا همه حیوانات را اطلاق کردند و دست تعرض از ایشان کوتاه» (جوینی، ۱۳۸۵: ۲۱).

و نیز در جای دیگری:

«دیگر رسمی دارند که اگر صاحب شغلی یا رعیتی متوفی شود به آنچه از او بازماند اگر اندک باشد و اگر بسیار تعلق نسازند و هیچ آفریده تعرض آن نکند و اگر وارثی نداشته باشد، به شاگرد او یا غلامی دهند و به هیچ وجه مال مرده در خزانه نگذارند و آن را به فال نیک ندارند. مرا به وقت آنکه هولاکو مرا به جانب بغداد بفرستاد برقرار شغل ترکات، در تمامت آن ولایات برقرار بود، رفع آن شیوه کردم و باج‌ها که از زمان قدیم در بلاد تستر و بیات بود برانداختم» (جوینی، ۱۳۸۵: ۲۵).

همان‌طور که گفته شد تغییر در مرزهای زمانی و مکانی روایت‌ها زمینه‌ساز شکل‌گیری جهان‌های زیرشمول می‌شود. در این عبارات و روایت‌ها نیز تغییر در مکان و زمان روایت باعث ایجاد جهان زیرشمول اشاره‌ای می‌شود. در روایت اول، زمان عبارت مشخص نیست و نویسنده به توصیف شکارگاه بدون ذکر زمان آن می‌پردازد.

آوردن حکایت در خلال حکایت اصلی و استفاده از نقل قول مستقیم برای روایت آن به درونه‌گیری جهان زیرشمول اشاره‌ای در دل جهان متن اصلی منجر می‌شود که نه تنها گسستی در جهان متن کلان ایجاد می‌کند، بلکه باعث ایجاد تنوع بافتاری در این جهان متن کلان به واسطه جهان‌های متن خرد می‌شود. در این حکایت نویسنده زمان روایت را به زمستان تغییر می‌دهد و بدین ترتیب باعث تغییر در مرز زمانی روایت می‌شود و سپس به ادامه روایت اصلی می‌پردازد. چون نقل قول در این روایت مستقیم است و زاویه دید نیز از اول شخص به سوم شخص منتقل می‌شود در نتیجه به لحاظ زمان و مکان از جهان متن اولیه متفاوت است.

در این نقل قول‌های مستقیم مخاطب وارد جهان زیرشمول می‌شود و می‌تواند اطلاعاتی راجع به شخصیت‌ها و اشیا در این روایت‌ها به دست آورد که در نقل قول غیرمستقیم این امکان از وی سلب می‌شود. در روایت دوم تغییر، هم در مرزهای زمانی و هم مرزهای مکانی رخ می‌دهد. زاویه دید در این روایت تغییری پیدا نمی‌کند. جویی که خود به گزارش عملکرد مغولان با استفاده از زمان گذشته می‌پردازد در ادامه به ایجاد جهان زیرشمول دیگری از طریق ادامه روایت در زمان و مکان دیگر می‌پردازد. فاصله دور و نزدیک در این روایت بهم می‌ریزد. استفاده از نقل قول مستقیم در حکایات و در نتیجه تغییر زاویه دید در این روایت‌ها و یا آوردن این حکایات به منظور گسترش پیرنگ داستانی و پویایی روایت‌ها باعث به وجود آمدن این جهان‌های زیرشمول اشاره‌ای می‌شود. این جهان‌های زیرشمول باعث شکل‌گیری اندیشه متن می‌شود.

البته این شکست در زمان و تغییر مرزهای زمانی محدود به زمان گذشته نیست و گاهی مرزهای زمانی با استفاده از جلورفت به ادامه روایت در زمان آینده می‌پردازد که البته به دلیل ساختار گزارش گونه این اثر، این گونه روایت‌ها بسیار محدود است. در ادامه می‌بینیم:

«در بخارا دانشمندی بود به فضل و نسب معروف و مشهور، لقب او شمس‌الدین محبوبی. سبب تعصبی که او را با ائمه بخارا بوده است، اضافه‌ت علت آن احمق شد و به زمره معتقدان

او ملحق؛ و گفت این جاهل را که پدرم روایت کرده است و در کتابی نوشته که از تاراب بخارا، صاحب دولتی که جهان را مستخلص کند، ظاهر خواهد شد و علامات این سخن را نشان داده و آن آثار در تو پیدا است» (جوینی، ۱۳۸۵: ۸۱).

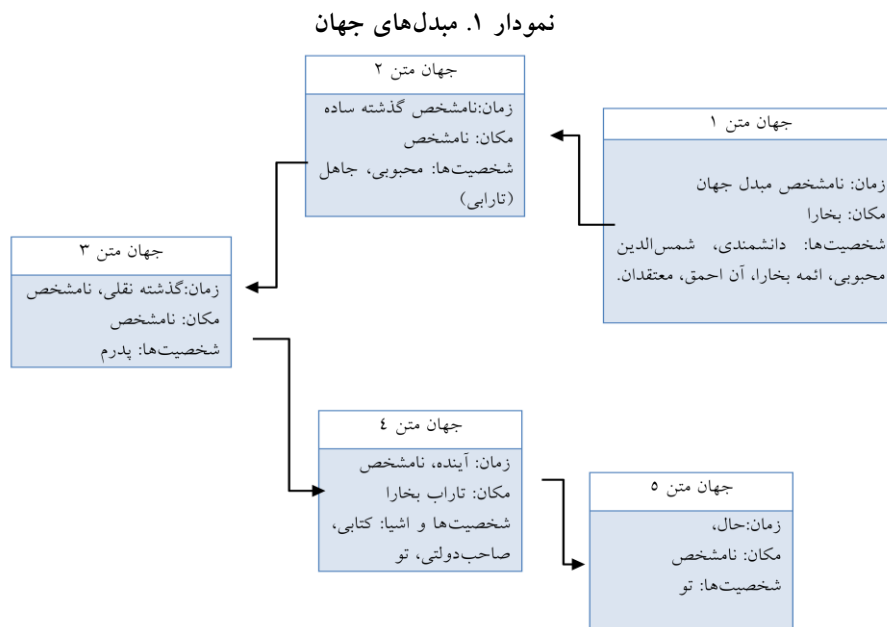
زمان جهان متن اولیه در این روایت گذشته است، اما در این عبارات تغییر مرزهای زمانی و مکانی به صورت روایت آینده‌نگر با اشاره و جلورفت در زمان صورت می‌گیرد و این امر باعث درونه‌گیری جهان زیرشمول دیگری در جهان متن اصلی می‌شود. زاویه دید در این روایت به سوم شخص منتقل می‌شود. دسترسی مخاطب به عنوان مشارک گفتمان به جهان زیرشمول از طریق نقل قول مستقیم در این روایت‌ها میسر نیست، اما تغییر زمان و مکان روایی با تغییر یک جهان به جهان دیگری باعث شکل‌گیری روایت داستانی می‌شود که در ادامه مشارکان گفتمان با آن مواجه می‌شوند و آن همان مسئله خروج تارابی است.

آوردن نقل قول‌های مستقیم در میان داستان از موارد دیگری است که جهان متن جدیدی را به همراه تغییر در زمان، مکان و شخصیت‌های داستان به وجود می‌آورد؛ جهان‌های زیرشمول را در بافتار جهان مورد نظر بدون ایجاد گسست در جهان متن پدید می‌آورند. در روایت، جهان زیرشمول درونی شده‌ای را شکل می‌دهد و به محض تمام شدن آن دوباره نظر خواننده به جهان متن اصلی معطوف می‌شود و اعتقادات و دیدگاه‌های بیان شده به وسیله مشارکان جهان متن نیز به ساخت جهان زیرشمول می‌انجامد.

«هنگامی که یکی از شرکت‌کنندگان گفتمان به ساخت جهان متنی انتزاعی از لحاظ زمانی مشغول می‌شود که با پارامترهای زمانی و مکانی جهان گفتمان هماهنگی ندارد، دیگر شرکت‌کنندگان نیاز به مفهوم‌سازی ساختار جدید اشاره‌ای دارند که در آن از زمان و مکان صفر، اینجا و همین الان دور شوند. در روان‌شناسی شناختی به این فرآیند، فرافکنی می‌گویند. خوانندگان و شنوندگان اغلب از غوطه‌ور شدن خود در جهان متن خاصی گزارش می‌دهند؛ پدیده‌ای که در گفتمان‌های ادبی به‌وفور یافت می‌شود» (Gavins, 2007: 130).

در این اثر چون روایت گذشته‌ای است در زمان نویسنده و زمان حال و اکنون در روایت‌ها جاری نیست؛ بنابراین، من و اکنون و اینجا که نشان‌دهنده اریگو، نقطه صفر زمان و مکان باشد وجود ندارد. تغییرات جهان متن اولیه و مبدل‌ها با جمله «حکایت است» و از طریق این حکایات صورت می‌گیرد.

«و در بخارا دانشمندی بود به فضل و نسب معروف و مشهور، لقب او شمس‌الدین محبوبی. سبب تعصبی که او را با ائمه بخارا بوده است، اضافه علت آن احمق شد و به زمره معتقدان او ملحق؛ و گفت این جاهل را که پدرم روایت کرده است و در کتابی نوشته که از تاراب بخارا، صاحب‌دولتی که جهان را مستخلص کند، ظاهر خواهد شد و علامات این سخن را نشان داده و آن آثار در تو پیدا است» (جوینی، ۱۳۸۵: ۸۱). در ادامه و در نمودار شماره ۱ به مبدل‌های جهانی که از طریق این حکایات، باعث ایجاد جهان‌های متن چندگانه می‌شود؛ اشاره شده است

۳-۲-۳. جهان‌های زیرشمول‌نگرشی^۱

در نتیجه اشاره زمانی به آرزو، باور و هدف شکل می‌گیرند. این جهان شامل جایگزینی آرزو، باور یا هدف مشارکان یا شخصیت‌ها به صورت جهان‌های آرزو، باور و هدف است. «جهان‌های نگرشی» بر پایه آرزو به واسطه گزاره‌هایی چون خواستن، آرزو کردن، خواب دیدن، رؤیا دیدن و مفاهیم مشابه ایجاد می‌شود. «جهان‌های باور» به واسطه

1. Attitudinal sub worlds

گزاره‌هایی چون باور کردن، دانستن و فکر کردن معرفی می‌شوند. «جهان‌های هدف» به قصد بیان شده مشارکان گفتمان و شخصیت‌ها مربوط است بدون در نظر گرفتن کنشی که انجام می‌دهند؛ مانند قول دادن، تهدید کردن، عرضه کردن و درخواست کردن (Ibid: 140).

در این بخش از روایت، جهان زیرشمول نگرشی از نوع جهان آرزو به واسطه کلماتی همچون خواب دیدن ایجاد می‌شود.

«بعد از آن بوقوخان هزاره را با جامه‌ها و عصاهای سپید به خواب دید که سنگ یشمی صنوبری شکل بدو داد و گفت اگر این سنگ را محافظت توانی کرد، چهار حد عالم در ظل علم امر تو شود. وزیر نیز موافق آن امر خوابی دید» (جوینی، ۱۳۸۵: ۴۱).

«چه غرض عرض این حکایات و تقریر و تحریر صورت واقعات، دو مقصود را که فایده دین و دنیا را حاصل باشد، شامل است» (همان: ۷).

«و این اکاذیب از مطول، اندکی و از صد، یکی است که ثبت افتاد. غرض تحریر جهل و حماقت آن طایفه است» (همان: ۴۳).

«عوام غلبه برداشتند و قصد کرده تا جنتمور را حسن وار شربتی بدگوار دهند. جنتمور خبر یافت، به دها و ذکا و رفق و مدارا سخن آغاز نهاد» (همان: ۶۴).

«بدین موجب عنان را به جانب ایشان معطوف کردند و همت بر استخلاص آن مصروف داشتند» (همان: ۶۴).

استفاده از گزاره‌هایی همچون قصد و هدف داشتن، غرض داشتن، منجر به شکل‌گیری جهان‌های هدف در جهان‌های زیرشمول نگرشی می‌شود. در این روایت‌ها، قصد و هدف شخصیت‌های داستان و مشارکان گفتمان در قالب جملاتی همچون غرض و قصد و همت داشتن نشان داده می‌شود که نشان‌دهنده تمایل شخصیت‌ها برای انجام هدفی در طول روایت است.

«و در افواه چنان است که بوقوخان افراسیاب است و رسم چاهی است و سنگی بزرگ هم در کنار قراقورم در کوه؛ می‌گویند چاه بیژن بوده است و رسم شهری است و بارگاهی بر لب این رودخانه که نام آن اردو بالیغ است و اکنون ماووبالیغ می‌خوانند» (همان: ۳۸).

«هیچ جایگاه عاصی‌ای و سرکشی نگذاشتند و تا موضعی که آنجا آدمیان حیوان اعضا دیده‌اند و دانسته‌اند که ماورای آن عمارت نمانده است» (همان: ۴۱).

«رنود غوغایی بر آوردند و تکبیر گویان او را بکشتند و غزایی بزرگ می‌پنداشتند و از قبل قتل آن مسلمان ثوابی شگرف طمع می‌داشت. آن قصد، فصد و ریدا آن قوم را سبب بود و آن حیف، حتف تمامت جماعت را داعیه‌ای» (همان: ۶۳).

«چون خبر به چنگیز خان رسید روز، شب پنداشت و در شتاب شب را روز می‌شناخت و دو کوچه می‌رفت؛ چنانکه کس طعام نمی‌توانست پختن. چون چنگیز خان به غزنه رسید، خبر یافت که مدت پانزده روز است تا جلال‌الدین بر عزم عبور آب سند از اینجا رفته است» (همان: ۹۹).

در جهان‌های زیرشمول‌نگرشی جهان دیگری وجود دارد که در نتیجه به کار بردن برخی افعال از قبیل دانست، فکر کردن، شناختن و گمان کردن شکل می‌گیرد و آن «جهان‌های باور» نامیده می‌شوند. در تاریخ جهانگشای جوینی مواردی از این قبیل وجود دارد که بر باور شخصیت‌های داستانی و روای به عنوان دانای کل اشاره دارد. در بررسی جلد اول تاریخ جهانگشای جوینی مجموع گزاره‌هایی که جهان‌های زیرشمول‌نگرشی در آن‌ها به کار رفته است، شامل جهان‌های باور با ۳۰ مورد، جهان‌های آرزو با ۵ مورد و جهان‌های هدف با ۱۴ مورد است. فراوانی این گزاره‌ها حاکی از کنترل نویسنده بر شخصیت‌ها و نیز دخالت آن‌ها در فرآیند روایتگری است که در این اثر به نسبت یک جلد بسیار کم است. در این اثر انعکاسی از باور و آرزوهای شخصیت‌های داستان دیده نمی‌شود در نتیجه روای با عدم تغییر زاویه دید خود به روایت ماجراهای گوناگون می‌پردازد.

۳-۳-۳. جهان‌های زیر شمول معرفت‌شناختی^۱

«جهان‌های زیر شمول معرفت‌شناختی» به نقش ادات شرط در شکل‌گیری جهان‌های فرعی معرفت‌شناختی و در نتیجه جهان متن می‌پردازد. گاوینز بر این باور است که این نشانه‌های متنی در واقع نشانه‌ای برای اندیشه‌ی زیربنایی متن به شمار می‌آیند و از این جهت که به فرض و اندیشه‌ای نمایان در ورای متن اشاره دارد، مهم و قابل توجه است. اساس شکل‌گیری این جهان فرضی بر فرض و احتمال و ممکن بودن بنا شده است. این جهان‌های فرضی با مطرح شدن در گزاره‌هایی همچون شاید، باید و نکن، از سوی مشارکان یک گفت‌وگو است که گاهی به تغییر در عناصر جهان‌ساز منجر می‌شود.

بررسی بعد امکان و احتمال روایت‌ها در جهان زیرشمول معرفت‌شناختی از طریق قیده‌ها و عباراتی همچون امکان دارد، ممکن است، باید، شاید، اگر، محتمل است و ... میسر است.

«و یمکن که ارواح شریره را با بعضی از ایشان الفتی باشد و اختلافی کند و قوت عمل آن جماعت وقتی است که در آن ساعت اطفای شهوت طبیعی کرده باشند از منفذ برآز» (جوینی، ۱۳۸۵: ۴۲).

«در شهر سنه ست و ثلاثین و ستمایه (۶۳۶) قران نحسین بود در برج سرطان منجمان حکم کرده بودند که فتنه‌ای ظاهر شود و یمکن که مبتدعی خروج کند. بر سه فرسنگی بخارا دیهی است که آن را تاراب گویند» (همان: ۸۰).

«تا از موضعی که به آب و علف نزدیک‌تر باشد راه دهند و تمامت شکاری را که انداخته باشند، جمع کنند و اگر شمار و حصر و عد انواع حیوانات ممکن نشود، بر شمار شباع و گوران اختصار نمایند» (همان: ۲۱).

«بر آن جمله که از ایشان یکی را امیر و شاه می‌باید ساخت. بوقوخان را از پسران دیگر به حسن مشاهده صورت و متانت رأی و رؤیت زیادت یافتند و تمامت زفان‌ها و خط‌های طوایف می‌دانست» (همان: ۴۰).

«بعد از آن بوقوخان هزاره را با جامه‌ها و عصاهای سپید به خواب دید که سنگ یشمی صنوبری شکل بدو داد و گفت اگر این سنگ را محافظت توانی کرد، چهار حد عالم در ظل علم امر تو شود. وزیر نیز موافق آن امر خوابی دید» (همان: ۴۱).

«و اگر فارغ‌دلی باشد که روزگار بر تعلیق و تحصیل مصروف کند و همت او بر ضبط احوال مشغول باشد در زمانی طویل از شرح یک ناحیت تفضی نکند» (همان: ۱۱۰).

در جلد نخست این اثر تعداد جهان‌های زیرشمول معرفت‌شناختی ۴۰ مورد بوده است. از آنجا که جهان‌های زیرشمول معرفت‌شناختی با ارائه دستورالعمل‌هایی از سوی نویسنده و شخصیت‌ها و باید و نبایدهایی همراه است؛ بنابراین، فراوانی جهان‌های زیرشمول معرفت‌شناختی در نتیجه اعمال کنترل نویسنده و شخصیت‌ها در روایت است. در تاریخ جهانگشای جوینی به دلیل اینکه راوی تنها به گزارش دوره‌ای می‌پردازد که روایت در آن جریان ندارد و مربوط به زمان گذشته است؛ از این رو، تعداد جهان‌های زیرشمول معرفت‌شناختی بسیار کم است.

بحث و نتیجه‌گیری

در بررسی اثر تاریخی «تاریخ جهانگشای جوینی» از هر ماجرای تاریخی دو یا سه روایت به عنوان گزاره‌های نقش‌گستر در نظر گرفته و تحلیل شدند که از این میان، غلبه با گزاره‌های روایی و پیرنگ‌گستر بوده است. جهان متن اولیه تاریخ جهانگشای جوینی در زمان گذشته بوده و تغییرات زمانی جز در موارد معدودی از طریق بازگویی حکایت‌های متناسب با روایت جوینی، صورت نمی‌پذیرد؛ بنابراین، پویایی و حرکت در جهان متن که باید به وسیلهٔ افعال استمرار نشان داده شود در این اثر تاریخی از طریق زمان گذشته نمودی ندارد.

محدود بودن جهان‌های زیرشمول معرفت‌شناختی در نتیجهٔ محدود بودن اعمال کنترل نویسنده بر شخصیت‌ها در روایت است.

در تاریخ جهانگشای جوینی، به علت کم بودن جهان‌های زیرشمول اشاره‌ای خواننده چندان در فضاها و مکانی متفاوت در یک روایت سیر نمی‌کند و در نتیجه جهان‌های متنی را که به لحاظ متغیرهای زمانی و مکانی از جهان متن اولیه متمایز باشند، تجربه و مفهوم‌سازی نمی‌کند.

جهان‌های زیرشمول نگرشی و معرفت‌شناختی به نسبت یک جلد از تاریخ جهان‌گشای جوینی کم است و از جمله دلایل آن می‌توان به عدم تغییر زاویه دید توسط راوی اشاره کرد. هر روایت خود یک جهان متن است و شخصیت‌ها پایدار و جزئی از یک کل نیستند. در تاریخ جهان‌گشای جوینی که محوریت با ذکر رویدادها و فتوحات است، جهان کلانی صورت نمی‌گیرد. نویسنده با استفاده از جهان‌های زیرشمول نگرشی، خواننده را به سمت مفهومی‌سازی جهان فکری شخصیت‌های داستان سوق می‌دهد؛ هر چند به دلیل ماهیت تاریخی و گزارش‌گونه آن، استفاده از این جهان‌ها در اغلب روایت‌ها محدود است که همین امر موجب عدم باز نمود هدف، آرزو، آینده و خیال‌پردازی در این اثر می‌شود.

جهان‌های زیرشمول گاهی برای مشارکان گفتمان و در مواردی هم تنها برای شخصیت‌های یک روایت در دسترس هستند. فراوانی جهان‌های زیرشمول نگرشی از یک سو نشان‌دهنده ورود مکرر و مداوم نویسنده به جهان فکری شخصیت‌های روایی و در نتیجه مفهوم‌سازی‌های خواننده مشارک از این جهان‌های فکری است. علاوه بر این، نشان‌دهنده چگونگی تأثیر نگرش‌ها و باورهای شخصیت‌های این روایت‌ها در شکل‌دهی رویدادها است.

جهان‌های زیرشمول نگرشی بیشتر از نوع جهان زیرشمول عقیده هستند؛ بنابراین، همگی از نوع شخصیت در دسترس هستند و خواننده نمی‌تواند به مبدل‌های جهانی که از جهان متن اولیه منتج می‌شوند، ورود پیدا کنند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Zeinab Talaei

<https://orcid.org/0000-0002-9413-5912>

Habibollah Abbasi

<http://orcid.org/0000-0001-7367-934x>

منابع

- استاک‌ول، پیتر. (۱۳۹۳). *بوطیقای شناختی*. ترجمه لیلیا صادقی. تهران: انتشارات مروارید.
- جوینی، عطاملک بن محمد. (۱۳۸۵). *تاریخ جهان‌گشای*. تصحیح حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی. تهران: انتشارات زوار.
- راسخ‌مهند، محمد. (۱۳۹۷). *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی*. چاپ هفتم. تهران: انتشارات سمت.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۰). چراغ خاموش، نگاهی به ادبیات فارسی در امروز. فصلنامه هستی، (۷)، ۱۵-۱۰.
صادقی اصفهانی، لیلا. (۱۳۹۳). بررسی عناصر جهان متن بر اساس رویکرد بوطیقای شناختی. نقد ادبی، ۳(۱۰)، ۱۱۵-۱۴۲. doi: [20.1001.1.20080360.1389.3.0.18.6](https://doi.org/10.1001.1.20080360.1389.3.0.18.6)

English References

- Gavins, J. and G. Steen. (2003). *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge.
- Gavins, J. (2007). *Text World Theory: An Introduction*. Edinburgh University Press.
- Langaker, De Obregón, P. H. and Others. (2009). *Text World Theory in the EFL Reading Comprehension Classroom*. Memorials del v foro de Studios en Lenguas Internacional, Universidad Autónoma de Querétaro.
- Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. New York: Routledge.
- Werth, P. (1999). *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman.

Translated References to English

- Jowayni, A. M. (2006). *Tarikh Jahangooshay-e Jowayni*. Correction by Abbasi, H. and Mehraki, I. Tehran: Zovvar. [In Persian]
- Rasekh Mahand, M. (2018). *Cognitive Linguistics: an Introduction*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. Translated by Sadeghi, L. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Shafiei Kadkani, M. R. (2001). *Lights off, a look at Persian literature today*. In *Hasti journal*, No.7, pp.10-15. [In Persian]
- Sadeghi Isfahani, L. (2014). Investigating the elements of the text world based on the cognitive poetic approach. In *Literary Criticism*, Vol. 3, No. 10, 115-142. doi: [20.1001.1.20080360.1389.3.0.18.6](https://doi.org/10.1001.1.20080360.1389.3.0.18.6) [In Persian]

استناد به این مقاله: طلائی، زینب و عباسی، حبیب‌الله. (۱۴۰۲). بررسی ساخت روایی تاریخ جهانگشای جوینی با کاربرد نظریه جهان متن. متن‌پژوهی ادبی، ۲۷ (۹۸)، ۳۴-۹. doi: [10.22054/LTR.2021.57454.3249](https://doi.org/10.22054/LTR.2021.57454.3249)

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.